

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE TARİH DERSİ

Arş. Gör. Fatma KAYA DOĞANAY*

Öz

Osmanlı Devleti'nde XVIII. ve XIX. yüzyılda ıslahat hareketleri bütün alanlara yayıldığı gibi kendini eğitim alanında da göstermiştir. Askeri alanda Hendesehâne, Mühendishâne-i Bahrî-i ve Berrî-i Hümâyûn açıldıktan sonra sıra rüşdiye mekteplerine gelmiştir. İlk rüşdiye mektebi olan Mekteb-i Maârif-i Adli 1839 yılında açılmış ve bundan sonra rüşdiyeler ülke geneline yayılmıştır. Rüşdiye mekteplerinin eğitim öğretim hayatına katılmasıyla birlikte dersleri ve programları da çeşitli sebeplerle sık sık değiştirilecek konuların başında gelmiştir. Bu derslerin içinde olan tarih dersi de bu değişimlerden nasibini alacak ve rüşdiyeler ortadan kalkana kadar bu konu devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Rüşdiye, tarih, Osmanlı Devleti, eğitim tarihi.

HISTORY LESSON IN RUSHDIYE MEKTEBS

Abstract

As reformation movements extended to all areas, it showed itself on education area in the Ottoman Empire in XVIII. and XIX. centuries. After Hendesehâne, Mühendishâne-i Bahrî-i and Berrî-i Humayun were opened; it was the time to found rüşdiye mektebs. Mekteb-i Maârif-i Adli, the first rüşdiye mekteb was opened in 1839 and after that rüşdiye mekteb spread on country-wide. As they entered into education system, their lessons and syllabuses became the issues on which the most frequent changes were made. History, one of these lessons, would get its share from these changes and this matter would continue until they were closed.

Key Words: Rüşdiye, history, Ottoman Empire, history of education.

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

Giriş

Osmanlı Devleti, değişen dünyaya karşı varlığını ve gücünü koruyabilmek için ilk olarak eski düzenini geri getirme çabalarına girişmiş fakat bundan fayda göremeyince XVIII. yüzyılda ıslahat hareketleri yön değiştirmeye başlamış ve batının üstünlüğünü kabul etmiştir. Böylece bütün kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da batı örnek alınmıştır. Bu etki kendisini ilk olarak askeri alanda göstermiştir. Hendesehâne, Mühendishâne-i Bahrî-i ve Berrî-i Hümâyûn batılı tarzda açılan ilk mektepler olmuştur. Bir süre sonra eğitimdeki batılılaşma hareketleri sivil alana kaymış ve II. Mahmud, Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya talimat vererek bir layiha hazırlatmıştır. Bu layihanın konusu ise sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve ikinci sınıfı olacak mekteplerin açılması olmuştur. Fakat II. Mahmud bu ikinci sınıf ismini beğenmeyerek “Mekâtib-i Rüşdiye” adını vermiştir.¹

II. Mahmud tarafından isimlendirilen rüşdiye mekteplerinin ilki, bürokrasiye memur yetiştiren Mekteb-i Maârif-i Adlî ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî olmuştur.² Bunların açılışından sekiz yıl sonra yeni olarak Davudpaşa Rüşdiye Mektebi tesis edilmiştir.³ Bu rüşdiyede altı ayda altı yıllık mesafe kat edilince rüşdiye mekteplerinin yaygınlaşması hız kazanmış ve 2 Temmuz 1853 tarihinde ülke genelinde 25 rüşdiye mektebi açılmasına karar verilmiştir.⁴ Bu arada kızların eğitimi ele alınmış ve 1859 yılında ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştır.⁵

Rüşdiye mekteplerinin bulunduğu dönem içinde eğitim kalitesinin artırılma isteği ve ekonomik şartlar nedeniyle farklı tipleri ortaya çıkmıştır. Bunlar nısf, tam, merkez ve numune rüşdiyeleridir. Yine ekonomik problemler nedeniyle taşrada idadî mekteplerinin açılmaması üzerine 29 Ocak 1890 (R. 17 Kanûn-ı Sâni 1305) tarihinde idadî mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağvedilerek ödeneklerinin idadîlere verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan üç gün sonra da iradesi çıkartılarak idadîlerle rüşdiyeler birleştirilmiştir. Böylece rüşdiyeler bu mekteplerin

¹ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176, Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-i Âmire, 1338, s. 4-20.

² Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, 15, s. 44.

³ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002, s. 225.

⁴ Mahmud Cevad, *Age*, 1338, s. 59.

⁵ *Bilim, Age.*, s. 227.

ilk üç sınıfını oluşturmuştur.⁶ II. Meşrutiyet'ten sonra ise rüşdiye mekteplerinin ibtidâî mekteplerle birleştirilmesi çalışmaları yapılmıştır. 1913 yılında Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkatı ile bu durum gerçekleşmiş ve rüşdiye mektepleri ibtidâî mektepler içinde eritilmiştir.⁷

Rüşdiye mektepleri tarihsel süreç içerisinde yapı olarak çeşitli değişimler geçirdiği gibi bu kurumlardaki eğitim-öğretim durumu ve dersler de değişmiştir. Bu dersler içerisinde bulunan tarih dersi de bu değişime tabi olmuştur. Tarih dersinin geçirdiği değişimler incelenirse şu bilgiler ortaya çıkacaktır:

İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Adli'nin 11 Şubat 1839 tarihli layihasında dersler hakkında da bilgi verilmiştir. Bu ilk rüşdiyenin öngörülen dersleri içinde tarih dersi mevcuttur.⁸ Bu dersin içeriğini ve işleyişini anlayabilmek için kullanılan ders kitaplarını da incelemek gerekmektedir. Bu dönemde basit ve umûmî tarih kitaplarına ihtiyaç duyulmuş ve genellikle Fransızca kitaplardan çeviri yapılmıştır.⁹

1856/1857 (H. 1273) yılında İzmir'de açılacak rüşdiye mektebi için hazırlanan nizâmname de ders programı vardır. Burada rüşdiyelerin öğretim süresi 4 yıldır ve ders programında da tarih dersi görülmüştür. Birinci sınıf derslerinin amacı Türkçe okuyup yazabilmektir. Bu nedenle cümleleri oldukça basit olan özet Osmanlı Devleti Tarihi'ni hoca okur ve öğrenciler de bunları yazarak Türkçe'de alışkanlık edinilir. İkinci sene ise ayrıntılı Osmanlı Devleti Tarihi okutulur. Üçüncü sene ise Kâtib Çelebi'nin yazdığı Takvimü't-Tevârih karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü sene ise Hoca Tarihi okutulacak dersler arasındadır. Bu programda tarih dersi 4 yıllık öğretim süresinin her yılında söz konusudur. Bu da tarihe verilen önemi göstermektedir.¹⁰

1858 (H. 1275) yılında rüşdiyeler için 6 senelik ders programı ve içerikleri hazırlanmıştır. Daha önceki İzmir Meclisi'nin hazırladığı nizâmname de dört senenin her yılında tarih dersi bulunurken burada sadece son iki yılda tarih dersi mevcuttur. Ayrıca diğer derslerin içerikleri ve gün be gün planı verilmişken tarih

⁶ Fatih Demirel, *Mekteb-i İdadi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 15.

⁷ *Düstür*, 2. Tertip, C. 5, s. 804-823.

⁸ BOA, *İ. DH*, No.64; Mahmud Cevad, *Age.*, s. 18; M. Demirel, "Türk Eği...", s. 47; Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, C. 2, Osmanbey Matbaası 1940, s. 339-340.

⁹ İ. Caner Türk, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, s. 37.

¹⁰ BOA, *İ. DH*, 353/23335, 9 M 1273; Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 459-460.

dersinin sadece adından ve beşinci senede pazartesi günleri alaturka saate göre 4 ila 6 arasında yapılacağı belirtilmiştir.¹¹

1869 yılına gelindiğinde Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi hazırlanmış ve ülke genelindeki bütün mektepler ele alınmıştır. Bu nizâmnâmeye göre rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Burada verilen ders programında ise Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî (Genel Tarih ve Osmanlı Tarihi) görülmektedir.¹²

1875/1876 (H. 1292) tarihinde mevcut olan rüşdiye mektebi ders programında ise tarih dersi üçüncü ve dördüncü senelerde görülmüştür.¹³ 1877/1878 (H. 1294) Devlet Sâlnâmesi'nde ise yeni bir program mevcuttur. 1878 (H. 1295) ve 1878/1879 (H. 1296)'da da aynı program verilmiştir. 1875/1876 (H. 1292)'ya göre konumuz açısından farkı üçüncü senede tarih ve sülüs dersi olmayıp Muhâzarât-ı Türkiye dersi mevcuttur. Buna göre program da şu şekildedir.¹⁴

Tablo 1. Dersaâdet ve Bilâd-ı Selase'de Bulunan Rüşdiyelerin Ders Programı

1.Sene	2.Sene	3. Sene	4.Sene
Ulûm-ı Diniye	Arabî	Arabî	Ulûm-ı Diniye
Kıraât-i Türkî	Farisî	Farisî	Kıraât-i Türki
Medhal Kavâid	Lisan-ı Osmanî	Lisan-ı Osmanî	Resâil-i Selase
Muhâzarât-ı Türkiye	İmlâ	İmlâ	Miyar'ül-kelam
İmlâ-i Ameliyat	Hesab	Hesab	Farisî
Ta'dâd ve Terkim ve A'mâl-i Erbaa	Muhâzarât-ı Türkiye	Coğrafya-i Tabiiye	Lisan-ı Osmanî
Sülüs	Coğrafya	Muhâzarât-ı Türkiye	İmlâ
Rik'a	Resim	Resim	Hesab
	Rik'a	Rik'a	Coğrafya
	Sülüs		Hendese
			Tarih
			Usul-i Defteri
			Rik'a
			Divani
			Resim
			İlm-i Belagât

¹¹ *Mekâtib-i Rüşdiye-i Şâhânedede Altı Sene Zarfında Tadrîs Olunmak Üzere Hoca Efendilerin İttifakıyla Eyyama Tahsis Olunan Derslerin Usûl ve Tertibatının Defteridir*, Takvimhâne-i Amire, Gurre Ra 1275.

¹² *Düstûr*, 1. Tertip, C. 2, s. 188.

¹³ BOA, *MF. MKT*, 33/115, 28 Z 1292; BOA, *İ. DH*, 717/50105, 28 M 1293.

¹⁴ *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1294, s. 391, 393; *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1295, s. 257, 259; *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1296, s. 75, 76.

Yine bu tarihlerde okullara gönderilen ders kitaplarında da birlik yoktur. Örneğin Ahiçelebi Rüşdiyesi için 15 adet Fezleke-i Tarih-i Osmanî istenmiş fakat Maârif Kütüphanesi'nde olmadığından yerine Nişancı Tarihi gönderilmiştir.¹⁵

1879/1880 (H. 1297) yılında rüşdiyelerin öğretim süresi değişmemiş olup 4 senedir. Taşra rüşdiyelerinden Şam Çakmakiye Rüşdiyesi Ders Programında tarih dersinin yine iki sene verildiği görülmektedir. Burada ders, üçüncü sene Fezleke ve dördüncü sene Fezleke-i Tarih-i Osmanî olarak geçmektedir.¹⁶

1 Eylül 1892 (1299)'de de ibtidâiye ve rüşdiye için yeni programlar hazırlanmıştır. Bu mekteplere gidenler karma olmadığından dersler Kur'an-ı Kerim ve akaid-i dîniye, Arabî, Farisî, ahlâk, Tarih-i Osmanî, mebâdî-i hendese, coğrafya vs. ve Fransızca'dan ibarettir.¹⁷

1889/1890 (R. 1305) Manastır Vilâyeti Sâlnâmesi'nde rüşdiye mektebinin ders programına rastlanmıştır. Dördüncü sene Tarih-i Osmanî dersinde Fezleke-i Tarih-i Osmanî okutulmakta ve üçüncü sene ise tarih dersinin olmadığı görülmektedir.¹⁸

Bu arada mülki ve askeri rüşdiye mektepleri ders programları arasında da farklar görülmektedir. Bu hem uygulama açısından ve hem de mülki rüşdiyelerden mezun olanlar için sıkıntı yaratmaktadır. Bunun giderilmesi için komisyonlar toplanmış ve yeni ders programları düzenlenmiştir. İrade-i seniyye ile oluşturulmuş komisyonun askeri ve mülki rüşdiyeler için tertip etmiş olduğu ders cetvelinde tarih dersi üçüncü ve dördüncü seneler haftada ikişer saat olarak okutulacaktır. Üçüncü senedeki tarih dersinde Peygamberler Tarihi ile Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışına kadar İslam halifeleri ve sultanlarının zamanında olmuş olaylar kısaca öğretilecektir. Dördüncü sene de ise Osmanlı Tarihi okutturulacaktır.¹⁹

1895/1896 (R. 1311) tarihinde rüşdiyelerin öğretim süresi 3 seneye düşmüştür.²⁰ Fakat hala bazı vilâyetlerde öğretim 4 yıl olarak yapılmaktadır. Örneğin Sivas rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır. Tarih dersi de birinci ve ikinci sene birer saat üçüncü ve dördüncü sene ikişer saat olarak gösterilmiştir.

¹⁵ BOA, *MF. MKT*, 49/64, 18 Ca 1294.

¹⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Suriye*, 1298/13, s. 127.

¹⁷ BOA, *Y. A. RES*, 17/24, 17 L 1299.

¹⁸ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Manastır*, R. 1305/1, s. 156-157.

¹⁹ BOA, *Y. A. RES*, 56/1, 16 R 1309; BOA, *Y. A. RES*, 57/8, 13 Ca 1309.

²⁰ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 33.

Tarih dersinde yine peygamberler ve İslam tarihi gösterilmektedir.²¹ 1898/1899 (H. 1316) Maârif Sâlnâmesi'ndeki programda ise tarih dersi ikinci ve üçüncü sene ikişer saat olarak verilmiştir.²² Bu dönemde var olan üç senelik rüşdiye mekteplerinin ders içeriğinde şunlar mevcuttur:²³

İkinci Sene

Haftada 2 Saat

İslam Tarihi: Peygamberler tarihi, (Hz. Havva²⁴), Hz. Adem ve Havva'nın cennetten çıkışı, insanoğlunun nesli

Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh

Hz. Nuh'un oğulları: Ham, Sam, Yafes, Nuh Tufanı, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Eyüp, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Yuşa, Hz. İsmuil, Hz. Davut, (Hz. Zekeriya, Hz. Yahya²⁵), Hz. İsa

İslamiyet'in ortaya çıkışı: İslam'dan evvel mevcut devletlerin halleri, Arabistan'ın eski coğrafyası

Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in gönderilmesi, İslam dininin ortaya çıkması, tesisi ve yayılması

Dört Halife, Ümeyyeoğulları Devleti, Abbasi Devleti, Harun Reşit asrı, Hicret'ten iki asır sonra Arap memleketlerinin büyüklüğü, Endülüs Emevi Devleti, Agleboğulları Hükümeti, Fatımiler Devleti, Eyyubi Devleti, Selahattin Eyyubi, Haçlı Savaşları

Âl-i Büveyh Devleti, Tahiroğulları Devleti, Leysoğulları Hükümeti, Âl-i Saman, Âl-i Sebüktekin, Selçuklu Devleti, Kirman Selçukluları, Rum Selçukluları-Anadolu Selçuklu Devleti, Atabeyler, Harezm Devleti, Tatar İstilasası, Cengiz

İslam medeniyeti: İlimler, eğitim, zanaatlar

²¹ BOA, Y. EE, 131/24, 17 M 1314.

²² *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 191, 358.

²³ *Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertîb Edilen Ders Programıdır*, Matbaa-i Âmire, 1315, s. 27-30, *Dersâadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Program ve Ders ve Kitab Cedveli*, Dâr-ül-hilâfet-i Âliye/Matbaa-i Âmire, 1317, s. 30-33; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 191, 262-265 (Umûm Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadiyede Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık Aded-i Dürûsunu Mübeyyin Cedveldir), s. 358, 382-385 (Umûm Mekâtib-i Rüşdiye Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık Aded-i Dürûsunu Mübeyyin Cedveldir); Mahmud Cevad, Age., s. 406, 454-455 (Umûm Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadiyede Beher Hafta Okunacak Ulûm ve Fünûnun Aded-i Dürûsunu Mübeyyin Tanzim Olunan Cedveldir).

²⁴ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 382'de yok; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 262; ve Mahmud Cevad, Age., s. 454'te var.

²⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 454'de Hz. Zekeriya, Hz. Yahya yok; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 263, 373'de Hz. Zekeriya, Hz. Yahya var.

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Kısa Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı sırasında mevcut bulunan devletler, Anadolu kıtasının durumu, Osman Gazi devri, Osmanlı Devleti'nin tesisi, Orhan Gazi devri, askeri usullerin tesisi, Osmanlılar'ın Avrupa kıtasına geçişi, Hüdavendigâr Birinci Sultan Murad devri, Rumeli fetihleri, Kosova Savaşı ve Yıldırım Bayezid Han devri, fetihler, (Timurlenk galesi ve neticeleri²⁶), Çelebi Sultan Mehmed devri, Sultan İkinci Murad devri, Varna Savaşı, Fatih İkinci Sultan Mehmed Han devri, İskender Bey, diğer fetihler, İkinci Sultan Bayezid devri, Yavuz Sultan Selim Han devri, Çaldıran Savaşı, Sultan Selim'in fetihleri, İslam halifeliğinin Osmanlılar'a geçmesi, Kanûni Sultan Süleyman Han devri, savaşlar, Viyana kuşatması, Barbaros Hayrettin Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, İkinci Sultan Selim Han ve Üçüncü Sultan Murad Han devirleri, fetihler, Üçüncü Sultan Mehmed Han ve Birinci Sultan Ahmed Han devirleri, Birinci Sultan Mustafa Han ve İkinci Sultan Osman Han devirleri, Dördüncü Sultan Murad Han devri, Bağdat'ın fethi, Sultan İbrahim ve Dördüncü Sultan Mehmed Han devirleri, Köprülü Mehmed ve Ahmed Paşaların hizmetleri, İkinci Sultan Süleyman ve Sultan Ahmed devirleri, İkinci Sultan Mustafa Han devri, Karlofça Antlaşması, Üçüncü Sultan Ahmed Han devri, Baltacı Mehmed Paşa, Büyük Petro, Birinci Sultan Mahmud Han, Üçüncü Sultan Osman Han ve Üçüncü Sultan Mustafa Han ve Birinci Sultan Abdülhamid Han devirleri, Üçüncü Sultan Selim Han devri, ıslahata teşebbüs, Bonapart'ın Mısır ve Suriye seferi, Dördüncü Sultan Mustafa Han devri, İkinci Sultan Mahmud Han-ı Adlî hazretleri, iç ıslahatlar, yenicheriliğin kaldırılması, Nizâm-ı Cedîd'in kuruluşu

1900/1901 (H. 1318) Maârif Sâlnâmesi'nde idadî mektepleri için kabul edilmiş olan kitap ve risalelerin müelliflerinin ismiyle birlikte cetveli mevcuttur. İdadilerin ilk üç senesi rüşdiye öğretimi yaptığından 3 sene derslerinin kitapları ve müelliflerinin isimlerinden tarih dersinde hangi kitapların kullanılabilirdiği bilgisi alınmıştır.²⁷

2.Sene:

Tarih: Tarih-i İslam (Mahmud Esad Efendi)

3.Sene:

Tarih: Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye (Abdurrahman Efendi)

²⁶ Mahmud Cevad, Age., s. 455'de Timurlenk galesi ve neticesi yok; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 264, 374'de var.

²⁷ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1318/3, s. 496-498.

Yine rüşdiye mekteplerinin ders programlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yeni program hazırlanmıştır. Eski programda ikinci ve üçüncü sene ikişer saat olan tarih dersinin haftalık ders saati bire düşürülmüştür. Üçüncü sene Muhtasar Tarih-i İslam, dördüncü sene ise Tarih-i Osmanî okutulacaktır.²⁸

Bu dönemde yani II. Abdülhamid döneminde sıbyan mekteplerinden tarih dersi, rüşdiye mekteplerinden ise umûmî tarih kaldırılmıştır. Rüşdiye mekteplerinde tarih dersi sadece Tarih-i Osmanî ile verilir olmuştur.²⁹ Yine bu dönemde Osmanlı Tarihi ders kitaplarının yazımında bazı kurallara uyulması istenmiştir. Buna göre idadî ve rüşdiyelerdeki tarih ders kitapları birbirinden farklı olmalıdır. İdadîler için mufassal yani geniş, rüşdiyeler için de muhtasar yani kısaltılmış Osmanlı Tarihi ders kitabı yazılmalıdır. Bu kitaplar aynı şekilde yazılacak fakat idadîler için yazılacak kitapta muhakemeye özellikle dikkat edilecektir. İlk olarak idadîlerde okutulacak kitap yazılmalı, daha sonra rüşdiyelerde okutulacak kitap bundan özetlenerek kaleme alınmalıdır. Bu kitapların amacı ise Osmanlı saltanatına bağlılığı arttırmak ve devletin kurucularını millete sevdirmek olacaktır.³⁰

1326'da rüşdiye mekteplerinde tarih dersi yine ikinci ve üçüncü seneler verilmektedir. İkinci senede Azmi Bey'in Muhtasar İslam Tarihi okutulmakta ve Karabet Kütüphanesi'nde 1 kuruş 30 paraya satılmaktadır. Üçüncü sene içinde Hakkı ve Azmi Beylerin Muhtasar Osmanlı Tarihi, 1 kuruş 10 paraya yine Karabet Kütüphanesi'nde satılmaktadır.³¹

Kız Rüşdiyelerinde Tarih Dersi

1869 Maârif-i Umûmîye Nizâm-nâmesi'ne göre kız (inas) rüşdiyelerinde öğretim 4 yıl olacak ve Muhtasar Tarih okutulacaktır.³² 1877/1878 (H. 1294) Devlet Sâlnâmesi'nde ise yeni bir program mevcuttur. 1878 (H. 1295) ve 1878/1879 (H. 1296)'da da aynı program verilmiştir. 1877/1878 (H. 1294) Devlet

²⁸ BOA, *İ. MF*, 10/1322/Ca-1, 7 Ca 1322.

²⁹ Yücel Kabapınar, *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise) Tarih Öğretimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1991, s. 17.

³⁰ Türk, Age., s. 137.

³¹ *Zükûr ve İnâs İbtidâiyye ve Rüşdiye ile Mekâtib-i İdadiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bi-l-umûm Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cetvelidir*, 1326.

³² *Düstûr*, 1. Tertip, C. 2, s. 189-190.

Sâlnâmesi'ne göre İnas Rüşdiyelerinin Ders Programında tarih dersi ikinci, üçüncü ve dördüncü seneler görülmektedir.³³

1891/1892 (H. 1309) yılında kız rüşdiye mektepleri hâlâ 4 senedir. Örnek olan Burusa İnas Rüşdiyesi dersleri içinde haftada ikişer defa olmak üzere Kısâs-ı Enbiya ve Tarih-i Osmanî dersleri vardır.³⁴ 1893/1894 (R.1309)'de Edirne İnas Rüşdiye Mektebi ders programında tarih dersi dördüncü sene görülmektedir.³⁵

28 Haziran 1896'da erkek rüşdiyeleri 3 yıl olmasına rağmen Sivas erkek rüşdiyeleri 4 yıl eğitim yaparken İnas rüşdiyesi müfredatı 6 yıldır. Buna göre tarih dersi beşinci ve altıncı seneler ikişer saat olarak verilmiş ve konusu da peygamberler, İslam ve Osmanlı Tarihi şeklinde olmuştur.³⁶

1898/1899 (H. 1316) Maârif Sâlnâmesi'ne göre İnas Rüşdiyeleri Ders Programında ise değişiklik olduğu görülmüş ve buna göre tarih dersi dördüncü, beşinci sene haftada iki saat, altıncı sene ise bir saattir. Kaynakta saat ifadesi yerine ders ifadesi kullanılmaktadır. Ders içeriği de şu şekildedir:³⁷

Dördüncü Sene Haftada 2 Ders

(Peygamberler Tarihi)

1-Hz. Âdem (a.s)'ın dünyaya inışı

2-Hz. Nuh (a.s) tufanı

3-Hz. İbrahim (a.s) ve şeref, onur sahibi olanlar (nesli)

4-Hz. Musa (a.s) ve İsrail oğulları

5-Hz. İsa (a.s)

6-Peygamberimiz, âlemin övüleni Hz. Muhammed (s.a.v)

Beşinci Sene Haftada (2³⁸) Ders

(İslam Devletleri Tarihi)

7-Dört Halife Devri

8-Emevi Devleti

9-Abbasi Devleti

10-Beni Agleb

11-Âl-i Saman

³³ *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1294, s. 393; *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1295, s. 259; *Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 1296, s. 76.

³⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr*, 1310/19, s. 134.

³⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne*, R. 1310/19, s. 227.

³⁶ BOA, Y. EE, 131/24, 17 M 1314.

³⁷ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1316/1, s. 393, 430-433.

³⁸ Mahmud Cevad, Age., s. 297, İçerikte 1 ders olarak gösterilmişse de tabloda 2 derstir.

- 12-Fatimiye
- 13-Âl-i Büveyh
- 14-Eyyubiye
- 15-Âl-i Sebüktekin
- 16-Âl-i Selçuk
- 17-Harezmîler
- 18-Âl-i Cengiz
- 19-Âl-i Timur

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

(Osmanlı Devleti Tarihi)

20-Osmanlı Devleti'nin kuruluşu

21-Sultan Osman Gazi'den Sultan Hüdavendigâr Gazi'nin tahta çıkışına kadar geçen süredeki meşhur olaylar, Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid devirleri

22-Çelebi Sultan Mehmed devrinde güç ve kuvvetin geri kazanılması

23-Sultan İkinci Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirleri, İstanbul'un fethi, Sultan İkinci Bayezid devri

24-Mısır ve Şam'ın fethi

25-Avrupa ve İran ülkesinde savaşlar ve meşhur galibiyetler

26-Tebriz ve Bağdat zaferleri

27-Sultan İkinci Bayezid'den Sultan Birinci Mustafa Han devrine kadar olan olayların özeti

28-Sultan Mustafa Han'dan Sultan Dördüncü Mehmed zamanına kadar olan olayların özeti, Sultan Dördüncü Mehmed'den İkinci Sultan Mustafa devrine kadar olan olayların özeti, Sultan Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud Han zamanlarındaki ıslahat ve anlaşmalar

29-Meşhur Kırım Anlaşması

30-Avusturya ve Rusya Savaşları

31-Mısır'ın geri alınması

32-Meşhur Yeniçeri Olayı

33-Sivastopol zaferi

34-Osmanlı padişahlarının ilim, eğitim ve sanayie olan hayırlı hizmetleri

Burada bir uyarı da yapılmıştır. Buna göre tarih dersinde hiçbir zaman ezber usulüyle öğretim yapılmayacaktır. Bu nedenle muallime, öğrencilerin anlayacağı şekilde anlatacak ve öğrenciye tekrar ettirecek ve onlardan dahi o şekilde cevap alarak konuyu zihinlere yerleştirmeye özen gösterecektir.

Tarih derslerinin programlardaki saatleri ve yılları değişirken öğretim şekilleri gelişim göstermiştir. Örneğin dönemin önemli eğitimcilerinden Satı “Tarih Tedrîsinin Usûl-ı Esâsiyesi” isimli makalesinde tarih nasıl okutulmalıdır sorusuna cevap aramıştır. Bu soru da diğer soruları beraberinde getirmiştir. Bunlar: tarih hangi konularını ne kadar ayrıntı ile öğretmeli ve bu husus da ne gibi esas kurallar olmalıdır? Bu sorunları çözebilmek için ilk önce tarih dersinde nasıl bir amaç takip edilmeli sorununu halletmek, bunu halledebilmek için de tarih öğretiminin ne sonuçlar doğurduğunu ne faydalar meydana getirdiğini belirlemek gerekmektedir. Böylece tarih dersinin ne faydaları olduğunu düşünmeli, öğretimde bu faydalardan hangilerinin hedefleneceği belirlenmeli ve sonunda bu hedeflere ulaşmak için derste nasıl bir usul takip edileceğine karar verilmelidir. Tarih dersinin pek çok faydası vardır ki bunların içinde en faydalı olanı vatan sevgisinin oluşturması ve bu hissin vatana hizmet meylini arttırmasıdır. Hiçbir ders tarih kadar milli hisleri kuvvetlendiremez. Bu nedenle tarih derslerinde en dikkat edilmesi gereken konu budur. Yine tarih dersi meşrutiyetin faydalarını halka anlatabilecek en önemli araçtır. Tarih öğretiminde ise derste kullanılan kelimeler canlı bir vaka tasviri ile anlatılmazsa çocukların akıllarında temelsiz kalır. Bunun için de ilk olarak eskilerden değil en yakın zamana ait olaylardan derse başlamalıdır. Yine çevredeki tarihi eserler ve bunları bırakanlar hakkında bilgi verilerek öğrencinin zihninde olaylar canlandırılmaya çalışılır ve daha sonra uzak memleketlere ait bilgiler verilir.³⁹

Tedrîsât-ı İbtidâiyye Mecmûası’nda da tarih öğretimi ile ilgili örnekler verilmiştir. “İlk Padişahımız” isimli ders numunesine bakılacak olursa dersin girişinde bir önceki dersin konusunun kısaca soru cevap şeklinde tekrar edildiği görülür. Daha sonra yine soru cevap şeklinde konu anlatımına devam edilir. Anlatım esnasında devlete bağlılık ve vatan sevgisi aşılamaaya çalışılır, ahlakî öğelere vurgu yapılır ve olaylardan ders çıkarımı yaptırılır.⁴⁰ “İstanbul Nasıl Fethedildi” isimli ders numunesinde ise coğrafi çevre tanımlanarak ders anlatılır ve görsel öğelerin yani resimlerin kullanıldığı görülür. Ayrıca konu içerisinde daha önceden çocukların müzeye gittiği de görülmüştür.⁴¹

³⁹ *Tedrîsât-ı İbtidâiyye Mecmûası Nazariyât ve Ma'lûmât Kısmı*, Numro 8, Sene 1, s. 93-98.

⁴⁰ *Tedrîsât-ı İbtidâiyye Mecmûası Ders Numuneleri Kısmı*, Numro 2, Sene 1, s. 49-52

⁴¹ *Tedrîsât-ı İbtidâiyye Mecmûası Ders Numuneleri Kısmı*, Numro 3, Sene 1, s. 1-8.

Sonuç

Rüşdiye mekteplerinde tarih dersi siyasal süreçte olduğu gibi üç dönemde Tanzimat dönemi, II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet dönemi olarak incelenebilmektedir. Tanzimat döneminde tarih derslerinde Umûmî Tarih ve Osmanlı Tarihi işlenmektedir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Umûmî Tarih dersi kaldırılarak İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi dersleri ağırlık kazanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise tarih, ders numunelerinden anlaşıldığı üzere meşruti yönetimin faydalarını halka aşılacak bir araç olarak görülecektir. Aynı zamanda bu dönemde eğitim öğretim nasıl yapılmalıdır tartışmalarıyla eğitim daha bilimsel hale getirilmeye çalışılacaktır. Bu duruma da, günümüzde olduğu gibi devletin içinde bulunduğu durum ve siyasal ideolojinin sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Rüşdiye mekteplerindeki tarih dersinin verildiği yıl sayısı ve ders saatinde değişiklikler görülmüştür. Bazen de rüşdiye mektepleri yürürlükte olan programa uymayarak derslerde bazı değişikliklere gitmiştir. Fakat tarih dersleri çoğunlukla son iki senede ve iki ders saatinde verilmiştir.

Bu dönemde kullanılan araç gereçlere bakıldığında en önemli unsurun ders kitabı olduğu görülmüştür. Tarih dersleri bazı programlarda, kullanılan ders kitabı ile de anılmaktadır. Fakat başlangıçta diğer derslerde olduğu gibi tarih ders kitapları da Fransızca'dan çeviri ile hazırlanmış, daha sonra ise bu kitapların yazımı için kurallar getirilmiştir.

Rüşdiyelerde görülen tarih dersi, gelişimi ve sorunları, Cumhuriyet dönemi okullarında da devam etmiştir. Bu süreçteki uygulamalar yeni döneme örnek olacak ve dönemler karşılaştırılarak daha iyi çözüm önerileri üretilebilecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- BOA, *İ. DH*, No.64.
- BOA, *İ. DH*, 353/23335, 9 M 1273.
- BOA, *İ. DH*, 717/50105, 28 M 1293
- BOA, *İ. MF*, 10/1322/Ca-1, 7 Ca 1322.
- BOA, *MF. MKT*, 33/115, 28 Z 1292
- BOA, *MF. MKT*, 49/64, 18 Ca 1294.
- BOA, *Y. A. RES*, 17/24, 17 L 1299.
- BOA, *Y. A. RES*, 56/1, 16 R 1309.
- BOA, *Y. A. RES*, 57/8, 13 Ca 1309
- BOA, *Y. EE*, 131/24, 17 M 1314.

Sâlnâmeler ve Mecmûalar

Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsus Program ve Ders ve Kitab Cedveli, Dâr-ül-hilâfet-i Âliye/Matbaa-i Âmire, 1317.

Düstür.

Mekâtib-i Rüşdiye-i Şâhânedede Altı Sene Zarfında Tadrîs Olunmak Üzere Hoca Efendilerin İttifakıyla Eyyama Tahsis Olunan Derslerin Usûl ve Tertibâtının Defteridir, Takvimhâne-i Amire, Gurre Ra 1275.

Sâlnâme-i Devlet-i Osmaniye, H. 1294, 1295, 1296.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, H. 1316/1, 1318/3.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne, R. 1310/19,

Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, 1310/19.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Manastır, R. 1305/1.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Suriye, 1298/13.

Takvim-i Vekâyi, 21 Za 1254, No. 176.

Tadrîsât-ı İbtidâiyye Mecmûası Ders Numuneleri Kısmı & Nazariyât ve Ma'lûmât Kısmı.

Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertîb Edilen Ders Programıdır, Matbaa-i Âmire, 1315.

Zükûr ve İnâs İbtidâiyye ve Rüşdiye ile Mekâtib-i İdadiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bi-l-umûm Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cetvelidir, 1326.

Telif Eserler

BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002.

DEMİREL, Fatih, *Mekteb-i İdadi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

DEMİREL, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, 15.

ERGİN, Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-i Âmire, 1338.

TUTSAK, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

TÜRK, İ. Caner, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

YÜCEL Kabapınar, *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise) Tarih Öğretimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1991.